

СКРИТАТА ИКОНОМИКА В БЪЛГАРИЯ: МНЕНИЯ И ОЦЕНКИ ОТ БЪЛГАРСКИТЕ ГРАЖДАНИ

Ива Райчева¹, Васил Бозев²

e-mail: iva_raycheva@unwe.bg, e-mail: v_bozev@unwe.bg

Резюме

Изследването има за цел да представи резултатите от актуално независимо изследване на „скритата икономика“ в България. То е осъществено през октомври 2024 г. като представително онлайн интервю сред 1000 лица на възраст 20-65 години, живеещи на територията на страната. Основните резултати показват, че оценката за дела на скритата икономика от самонаетите и лицата със собствен бизнес е по-висока от тази при респондентите, заети с наемен труд. Над половината от лицата с наемен труд биха приели плащане, за което знаят, че няма да бъде декларирано. Малко над една трета от самонаетите лица и тези със собствен бизнес допускат, че над 40% от общинските поръчки са основани на подкупи. Най-високи са оценките за дела на „скритата икономика“ в строителството, ресторантьорството и туризма. Най-важни причини за съществуване на „скритата икономика“ според респондентите се оказват корупцията, ненаказуемостта на незаконните действия и неефективността на данъчния контрол.

Ключови думи: скрита икономика, укриване на данъци, недеклаиране на доходи, България

JEL: O17, E26, H26

Увод

Векове наред човечеството е свидетел на корупционни практики, пристрастна и нелогична държавност, повлияна от интереси, както и законови противоречия и нарушения. Редица автори считат, че т. нар. „сенчеста икономика“ има ключова роля за деформиране на данъчното облагане и конкурентните правила в България. Минимизирането на данъчни и осигурителни задължения се подпомага в значителна степен от различни обективни обстоятелства, в т.ч. бюрократичен произвол, неадекватни стимули за развитие на частния сектор, непосилни данъчни задължения за малкия бизнес и т.н. (Найденев & Карпузова, 2024). Всички тези практики, както и още мно-

¹ Главен асистент, доктор, катедра „Статистика и иконометрия“, факултет „Приложна информатика и статистика“, УНСС, ORCID: 0009-0006-9606-160X

² Доцент, доктор, катедра „Статистика и иконометрия“, факултет „Приложна информатика и статистика“, УНСС, ORCID: 0000-0001-6995-9111

го други целенасочени действия за заобикаляне или нарушаване на установените законови норми, са свързани с понятието за сенчеста икономика.

Всеки човек може да срещне различни прояви на „сивата“ икономика многократно и/или многослойно в ежедневието си: в магазина, в болничното заведение, в училище, в държавната администрация, на работа, дори когато спортува или се забавлява. Тези срещи биха повлияли, както на финансовото му положение, така и на светоусещането и ценностната му система, а в някои случаи и върху здравословното състояние. Както посочва Богданов, *„скритата икономика като феномен се отличава с особена устойчивост през годините и е в зависимост най-вече от политико-икономическите решения на държавно ниво“* (Богданов, 2018).

Изследването на феномена „скрита икономика“ е въпрос с неизменна важност през годините както за обществото, така и за държавното управление. Същевременно научно-приложният опит показва, че това явление е трудно измеримо, а „чувствителността“ към темата налага да бъде приложен специфичен и контролиран подход при търсенето на изследователски инструментариум. Практикуването на един от класическите подходи, а именно анкетното проучване сред физически лица, налага прецизно проектиране на специфичен въпросник. Подборът и формулирането на въпросите трябва да предразполагат респондента към посочване на отговор, без да се чувства застрашен и да мотивира стремеж към укриване на информацията.

В това изследване се разглежда и анализира само „скритата“ икономика, като понятията „скрита“, „сива“ и „неформална“ икономика, „скрити обороти“, „укриване на данъци“ и др. са разгледани и разграничени в редица научни трудове като Димитрова (2024), Гоев и Бошнаков (2003), Маринов (2009) и др.

Изследването има за цел да установи актуални оценки за скритата икономика, като представи обоснован преглед на нейния мащаб, развитие и възможните мерки за ограничаване.

Специфични особености и исторически обзор на проучванията на „скритата“ икономика в България

Едно от най-ефективните средства за осигуряване на данни относно мненията и оценките на хората относно „скритата“ икономика е провеждането на микро изследвания. Според Eilat & Zinnes (2000), имайки предвид способността им да предоставят подробна информация за структурата на феномена и социално-икономическите мотиви, свързани с евентуални решения за навлизане в сивата икономика, микро-проучванията имат значителен потенциал за изучаване на естеството на проблема. Същевременно,

добре проектираното и изпълнено проучване има две сериозни предизвикателства. Първо, необходимостта от адекватна извадка, покриваща всички значими потенциални сегменти на сивата икономика означава, че разходите за теренното проучване могат да бъдат непосилни. Освен това, ако методът за наблюдение се фокусира само върху домакинствата, тогава той ще трябва да бъде допълнен и от проучвания на ниво фирма. Второ, проучванията винаги рискуват да пострадат от липса на доверие, което може да накара респондентите да посочат невярна информация. Това важи особено за толкова чувствителен въпрос като участието в дейности, характерни за скритата икономика. По тази причина се приема, че микро-проучванията могат да осигурят оценка за една долна граница на активността „в сянка“ (Eilat & Zinnes, 2000).

При проектирането на подобно проучване един от основните аспекти е свързан със спецификата на въпросите. Те трябва да бъдат премерени и целесъобразни, като същевременно поставят във фокуса същността на изследваната проблематика по такъв начин, че посредством тях да бъде постигната целта на изследването. Поднасянето на въпроса към респондента е от изключителна важност за дела на отговорилите именно поради спецификата на проблема. *„От дефинитивна гледна точка всяка област на внимание, която съдържа определен незаконен елемент, се превръща в недостатък на статистическата обработка на данни. Такъв е случаят с размера на икономиката в сянка“* (Захариев, 2012).

Един от най-широко разпространените методи за изследване на такъв тип тематика е методът на анкетното наблюдение, известен още като „метод на експертните оценки“. Целта на подобно проучване е да осигури колкото е възможно по-детайлна информация относно важни характерни особености на изследвания феномен: фактори за възникването му, форми на проявление, обхват на разпространение, способности за противодействие срещу него и т.н. (Ганчева и колектив, 2004). Методът на анкетното наблюдение изисква пълна конфиденциалност и спазване на етичните норми.

Икономиката „в сянка“ у нас през годините е изследвана многократно, като някои автори са разчитали на съпоставки и методология, отчитаща нивата на различни макро-показатели, а други са основали своите изследвания на микро-проучванията и по-точно на анкетиране на два основни типа респонденти – физически лица, членове на резидентните български домакинства и лица, представители на фирми. При моделите, основани на макро данни, обикновено дялът на икономиката в сянка се изчислява като процент от БВП. Едни от последните изследвания сочат, че *„за 2008 – 2010 г. дялът на скритата икономика от БВП достига до 40%, а за периода 2014 – 2022 г. размерът ѝ се задържа на нива около 35-37% от БВП“* (Димитрова, 2024,

с. 47). При изследванията, основани на извадки от фирми и анкети с техни представители, се акцентира върху оценките и нагласите на преките участници в стопанската дейност.

Изследванията на скритата икономика сред лица, представители на домакинствата, се провеждат както от държавни институции, така и от частни субекти. Едни от най-популярните резултати от прилагането на този подход показват, че *„през 2010 г. според оценките на населението относителният дял на сивата икономика е 58,0%. Изследването сред населението през 2013 г. установява 52,6% относителен дял на сивата икономика, което е с близо шест пункта по-малко от оценките на населението през 2010 г.“* (Ченгелова, 2014, с. 13). Също така, изследвания на Асоциацията на индустриалния капитал в България установяват характерни тенденции през периода 2013 – 2014 г. за известно ограничаване на интензитета на *„сенчестите практики в националната икономика“* (Ченгелова, 2015, с. 27).

При емпиричното изследване на този феномен винаги трябва да се има предвид и спецификата на анкетния метод, доколкото страхът и предпазливостта успяват да изкривят нагласите на респондентите и оттук част от извлечената информация. Според проучване, осигурило актуални данни за анализ на скритата икономика през 2024 г., минимален брой респонденти декларират, че социалното им осигуряване има за база пълния размер на тяхното възнаграждение – такива са по-младите респонденти или мениджъри на ниско ниво. Специален интерес тук са лицата, посочващи варианта *“не желая да отговоря”* на чувствителните въпроси – анализът показва, че ако няма специални мотиви за *„премълчаване“* на информацията нито наетите, нито мениджърите имат притеснение да посочат даден вариант на отговор (Калистратов, 2024, с. 76).

Интерес представлява проведеното през 2021 г. национално представително изследване сред населението на България на възраст над 15 години относно психологическата готовност за включване в сенчестата икономика. Извадката включва 1800 лица, като е използван метод на стандартизираното интервю. Анкетното проучване е проведено в рамките на проект *„Факторна детерминираност на „икономиката в сянка“ и подходи за ограничаването ѝ в българското общество“* от фонд *„Научни изследвания“*. Според проучването относно нагласата за осъществяване на определени непозволени способности с цел да бъдат реализирани обществени поръчки *„6,0% отговарят, че изцяло са склонни на тези действия, други 30,9% са до известна степен склонни, 25,1% до известна степен не са склонни, а 38,0% изобщо не са склонни“* (Ченгелова, 2023, с. 127). Имайки предвид спецификата на въпроса се установява, че около 37% от анкетираните открито са заявили, че са склонни да вземат участие в *„сивата икономика“*. Друг въпрос, използван от проведеното-

то изследване, е свързан с непозволените пазарни техники – установява се, че *„непозволените пазарни техники, с цел надхитряване на конкурентите, са изцяло склонни да използват само 4,8%, но други 32,2% признават, че биха направили това с известна условност“* (Ченгелова, 2023, с. 128). Отново около 37% са склонните да практикуват такива непозволените техники.

Готовността на обществото за използване на пазарни техники е свързана и със склонността към прилагане на незаконни тактики за спечелване на нови пазарни позиции, при което *„4,3% са изцяло склонни, а 22,9% до известна степен са склонни, да приложат незаконни тактики, за да спечелят нови пазарни позиции“* (Ченгелова, 2023, с. 128). В проучването се засяга и проблема за извършването на покупко-продажби без да има конкретен документ и без съответното отчитане. Това е един често срещан проблем, с който се сблъскват гражданите на Република България ежедневно или многократно – *„сенчести“* дейности, при които най-малко 20% от анкетиранияте са били склонни да извършват преднамерено или случайно и не по тяхна инициатива: *„да извършват дейности, включително продажби или покупки, без те да бъдат фактурирани, са изцяло склонни 5,7%, а до известна степен склонни са 18,8%... да купуват материали и суровини без документи са напълно готови 4,4%, а 18,0% са склонни до известна степен“* (Ченгелова, 2023, с. 128).

Друго ключово анкетно проучване в тази област е проведено от Евробарометър през септември 2019 г. сред населението на страните членки на Европейския съюз, като са обхванати 27 565 респондента на възраст 15-98 г. Анкетата съдържа 75 въпроса. Резултатите показват, че делът на лицата, посочили възможно участие в скритата икономика (например чрез осъществяване на платени, но нерегистрирани услуги или покупка на продукти от неформални пазари), е сравнително нисък. Относителните дялове на респондентите, декларирали извършване на платени, но недекларирани дейности, са до 5% в страни като България, Гърция, Хърватия и Румъния. Повисоки дялове на лицата се оценяват относно покупката на стоки и услуги от търговци „на сянка“, като *„в България това са 20% от респондентите, в Хърватия процентът е сходен на българския – 19%, в Гърция е по-висок – 28%, а в Румъния е значително по-нисък – 7%“* (Георгиева, 2024, с. 35). Извършването на платени услуги без деклариране на приходите от тях се счита за един от основните проблеми, свързани със сенчестата икономика – както се установява, в България делът на лицата, посочили такъв вид дейност, е най-голям в сравнение с останалите обхванати от проучването държави.

Основни характеристики на проучването

Данните са получени чрез онлайн проучване под формата на интервю, организирано и осъществено от професионална агенция за онлайн проучвания. Прилаганият механизъм за подбор осигурява максимално възможно приближение на извадката до национално представителна. Това се осигурява чрез нейното формиране от извадка майка, генерирана като стратифицирана гнездова национално представителна извадка от потенциални респонденти. Интервюираните лица са на възраст 20-65 години, живеещи постоянно на територията на Република България. Проучването е извършено през октомври 2024 г. и се базира на случайна извадка от лица, стратифицирана по области (ниво NUTS3), възрастови групи и пол. Генералната съвкупност наброява около 3,7 млн. души, като броят на успешно проведените онлайн интервюта възлиза на 1000. Въпросите в интервюто наброяват 35 и са разпределени в следните блокове:

А. Основни данни за лицата:

1. населено място;
2. големина на домакинството;
3. доход;
4. образование
5. затруднение за плащане;
6. основно занимание.

Б. Общи оценки за „скритата икономика“ в България:

1. сектор/бранш където тя е най-разпространена;
2. платени, но недекларирани стоки/услуги;

В. Заетост при наемен труд:

1. оценка на риска за опасността от разкирване на недекларирани доходи на лица и фирми;
2. склонност на приемане на недекларирано плащане;
3. укриване на доходи сред работещите.

Г. Самонаети / Собствен бизнес:

1. държавните/общинските поръчки основани на подкупи.

Д. Възможности за ограничаване на „скритата икономика“:

1. причини за съществуване на скрита икономика;
2. мерки за ограничаване на скритата икономика.

В анализа е използвана описателна статистика.

Основни характеристики на интервюираните лица

В тази част от проведеното изследване са получени някои характеристики на лицата, взели участие в интервюто, като пол, населено място, големина на домакинството, доход и др. Оценката за относителния дял на жените (50,4%) е получена съвсем малко по-висока от тази за дела на мъжете (49,6%), което е типично за нашата страна, доколкото жените са малко повече в общото население. Но като цяло, двата пола са балансирано представени в извадката.

Дяловете на респондентите според типа населено място показват, че 33% от тях обитават областни градове, които се явяват икономически и административни центрове, предлагащи по-добри възможности за заетост, образование, услуги и др. (фигура 1). Приблизително една четвърт са концентрирани в други градове – те също са важна част от демографската структура, тъй като представляват баланс между силно урбанизираните и по-слабо населените райони. Около една пета са разположени в селските райони, където по принцип са налице предизвикателства като застаряващо население и липса на икономически възможности. Най-малък дял имат лицата, намиращи се в столичния град (18%). На фона на това, че останалите типове населени места формират стойности от много на брой подобни населени места, столицата като самостоятелна единица си остава най-големия икономически, административен и културен център.

По области, най-голям процент от лицата се намират в София (20%), следвана от област Пловдив (9,8%), Варна (6,7%) и Бургас (6,0), а с най-нисък дял са респондентите от Смолян (1,4%) и Видин (1,1%).

Таблица 1: Профил на респондентите по пол, населено място, възраст и степен на завършено образование

Отговори		Процент (%)
1		2
<i>Какъв е Вашият пол</i>	Мъж	49,6%
	Жена	50,4%
В какъв тип населено място живеете?	В Столицата	18,5%
	В областен град	32,9%
	В друг град	26,6%
	В село	22,0%

Продължение

1		2
Каква е вашата възраст?	20-29 г.	14,5%
	30-39 г.	21,3%
	40-49 г.	25,4%
	50-59 г.	24,4%
	60-65 г.	14,4%
Каква е Вашата степен на завършено образование?	Основно	0,4%
	Средно общо	33,8%
	Средно специално / професионално	20,7%
	Висше – бакалавър	30,8%
	Висше – магистър	14,3%

Източник: Собствени изчисления

По възраст лицата имат почти симетрично разпределение, с концентрация в активната трудоспособна възраст (30-59 г.). Най-нисък дял имат младите лица на възраст 20-29 г. (14,5%) и лицата в предпензионна възраст 60-65 г. (14,4%). Тази структура подсказва за бъдещи предизвикателства пред трудовия пазар и пенсионната система.

Образователният профил на респондентите в извадката показва наличие на умерена и висока степен на квалификация, като преобладават лицата със средно (54%) и висше образование (45%). Измежду лицата със средно образование една трета са със средно общо образование, а 21% са със средно специално/професионално образование. От лицата с висше образование със степен бакалавър са 31%, а със степен магистър – 14%. В извадката има и лица с основно образование, но те са с много нисък дял (0,4%).

Таблица 2: Профил на респондентите по трудов статус, брой души в домакинство и сума на месечния доход на домакинството

Отговори		Процент (%)
<i>С какво се занимавате основно към момента?</i>	Работещ	71,8%
	Собствен бизнес	6,3%
	Самонает	3,6%
	Безработен	4,7%
	Пенсионер	6,3%
	Домакия	3,9%
	Учащ	1,9%
	Друго	1,5%
Колко души живеят във Вашето домакинство (брой)?	Едно	9,6%
	Две	31,2%
	Три	35,1%
	Четири	19,8%
	Пет	3,3%
	Шест	1,0%
Каква е приблизително месечната сума на дохода на Вашето домакинство?	До 1000 лв.	6,5%
	Над 1000 лв. до 2000 лв.	22,6%
	Над 2000 лв. до 3000 лв.	27,8%
	Над 3000 лв. до 4000 лв.	25,0%
	Над 4000 лв.	18,1%

Източник: Собствени изчисления

Най-голям дял сред лицата в извадката са работещите. Те заемат 71,8% от всички интервюирани лица. След тях са имащите собствен бизнес (техен или фирмен) (6,3%) и пенсионерите (6,3%). Най-малко представени са учащите/студенти (1,9%) и лицата със занимание, различно от изброените (1,5%). Най-често риска за проява на „скрита икономика“ идва при работещите, самонаетите и лицата със собствен бизнес, а най-рядко при пенсионери, домакини и учащи.

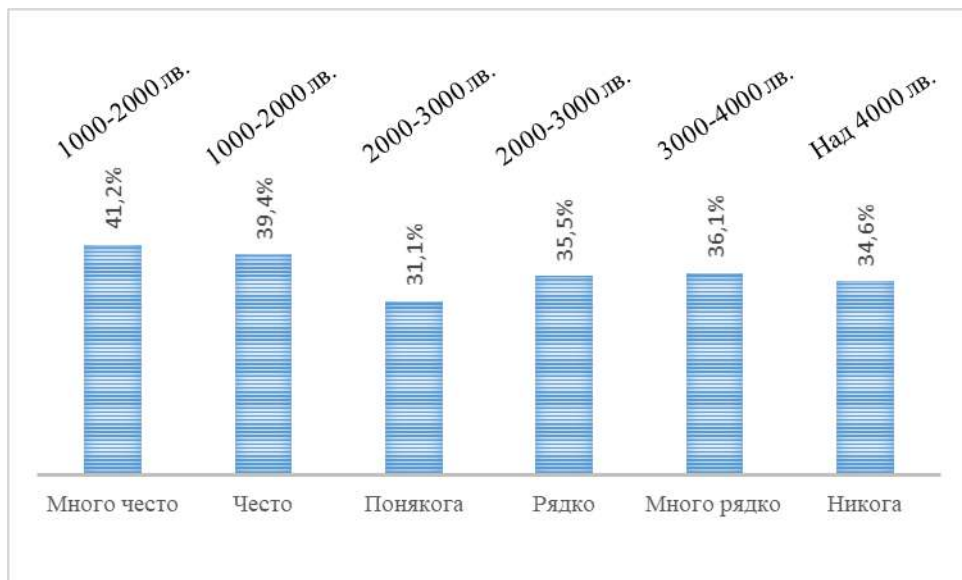
Освен основното занимание, важна роля играе и отрасъла, в който работят лицата, защото при някои отрасли е възможно да има по-голяма концентрация на „скрита икономика“. Над 8% от работещите са заети в отраслите ИТ, комуникации и творчески продукти (9,1%), Административни дейности (8,1%), Държавен/Общински сектор (10,2%) и Образование (10,4%). Над 8% от собствениците на бизнес и самонаетите се намират в отрасли Строителство (9,1%), ИТ, комуникации и творчески продукти (10,1%).

Преобладаващата част от лицата живеят в домакинства с 2 (31,2%) или с 3 (35,1%) лица. Следват ги лица в домакинства с 4 (19,8%) и с 1 (9,6%) лица, а по-големите домакинства може да се каже, че са по-рядко срещани (с 5 лица – 3,3% и с 6 лица – 1,0%).

Разпределението на доходите показва, че 27,8% от лицата получават доходи от 2000 лв. до 3000 лв. Малко по-малко (25,0%) са лицата получаващи доход от 3000 до 4000 лв., а малко по-малко от тях (22,6%) са лицата с доходи от 1000 лв. до 2000 лв. Най-високо платени са 18% от лицата в извадката (над 4000 лв.), а най-ниско платени са 6,5% от лицата (под 1000 лв.). Тук най-рискови за „скритата икономика“ са лицата с най-високи и най-ниски доходи.

Лицата, които най-често („много често“ и „често“) имат затруднения при плащане на сметки и други основни разходи през последните 12 месеца обхващат почти 1/5 от интервюираните (17,7%). Лицата със спорадични затруднения („понякога“) представляват 1/4 (24,4%) от извадката, като те не срещат системни проблеми с плащанията си. Лицата със редки затруднения („рядко“ и „много рядко“) срещат проблеми само в изолирани случаи и представляват 1/3 от извадката (32,7%). Лицата без никакви затруднения („никога“) също не са малка част (23,7%).

Най-уязвимата част от лицата със затруднения най-често са лицата с ниски доходи. Това ясно се вижда ако се покаже честотата на затрудненията с доходите на лицата. При лицата с най-чести затруднения („много често“ и „често“) най-голям дял заемат лицата с доходи над 1000 лв. до 2000 лв. При лицата с много чести затруднения процента на лицата е 41,2%, а при често изпитващите затруднения – 39,4%. При лицата със спорадични затруднения („понякога“) най-голям дял заемат тези от тях с доходи над 1000 лв. до 2000 лв. Те са 31,1% от всички лица посочили тази честота на затруднение. Лицата с „Рядко“ затруднение най-често са с доходи над 2000 лв. до 3000 лв. (35,5%), а лицата с „Много рядко“ затруднение са с доходи над 4000 лв. (36,1%). При лицата без никакви затруднения („никога“) най-голям дял заемат тези от тях с доходи над 4000 лв. Те са 34,6% от всички лица без затруднение.

Източник: Собствени изчисления

Фигура 1: Разпределение на лицата по трудност при плащане на сметки/основни разходи през последните 12 месеца

Във всяка доходна група (дори и при високите доходи) има лица, които „много често“ или „често“ изпитват затруднение при плащане на сметки и други основни разходи през последните 12 месеца. Това означава, че независимо от дохода има и други причини за попадането на лицата в този тип затруднение, като една от тях е ниската им финансова култура.

Общи оценки за „скритата икономика“ в България

Според интервюираните лица, най-голям е дялът на „скритата икономика“ в „строителството“ (11,8%). Следват „ресторантьорство и обществено хранене“ (10,4%) и „туризъм и хотелиерство“ (9,2%). Трите бранша си приличат по някои от причините, които подхранват „скритата икономика“ в тях, като например липсата на регулации, сезонния характер на дейността, краткосрочната заетост на работниците, липса на постоянни трудови договори, недекларираните бакшиши, изплащане на част от заплатите в плик, разплащанията в брой и др. За справяне с тези проблеми са необходими по-силни механизми за контрол, стимули за официална заетост, по-високи санкции за нарушителите, политики за дигитализация и стимулиране на безкасови разплащания.

Таблица 3: Сектори/браншове, в които „скритата икономика“ е най-разпространена съгласно оценките на респондентите

Сектор/Бранш	Процент	Ниво АЗ	Процент
Селско стопанство	7,2%	Селско ...	7,2%
Промишленост	6,3%	Индустрия	18,1%
Строителство	11,8%		
Транспорт	5,7%	Услуги	74,7%
Търговия на дребно	7,7%		
Търговия на едро	8,1%		
ИКТ, комуникации, софтуерен бизнес	2,2%		
Комунални услуги	5,7%		
Ресторантьорство и обществено хранене	10,4%		
Туризм, хотелиерство	9,2%		
Услуги по недвижима собственост	7,3%		
Услуги по движима собственост	7,0%		
Образование, обучение, социални услуги	3,4%		
Здравеопазване, медицински услуги	7,9%		
ОБЩО	100,0		100,0

Източник: Собствени изчисления

Агрегирани на по-ниско ниво (НСИ, Агрегирана номенклатура на икономическите дейности на ниво АЗ), сумарно 74,7% от лицата смятат, че „скритата икономика“ се разпространява в сектори извършващи дейности с услуги, 18,1% смятат, че се разпространява в някой индустриален сектор, а 7,2% – в селското стопанство.

Приблизително 1/5 от интервюираните лица (18,7%) през последните 12 месеца не са извършвали дейност, която не е официално декларирана. Останалите 4/5 са извършвали такава дейност, като най-често посочената такава е при фризьорски или разкрасителни процедури (14,2%). Често това са малки салони, с високи разходи за наем, което дестимулира официалното деклариране на доходи и върху които е трудно да се приложи строг контрол от данъчните органи. Следващата най-често посочвана недеклаирана услуга е домашни поправки и ремонти (11,8%). Често това са самонаети лица, които избягват регистрация. Услугата често се заплаща в брой и по този начин се улеснява формално избягване на деклариране на приходи.

Таблица 4: Платени стоки/услуги през последните 12 месеца, които според респондентите са недекларирани

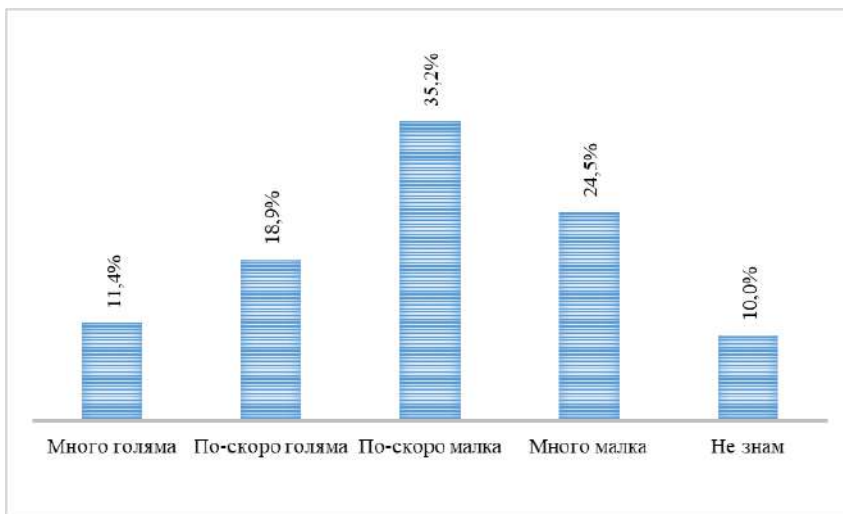
Недекларирани стоки/услуги	Процент
Друго	0,5%
Градинарство	1,1%
Гледане на деца	1,2%
Помощ при преместване на дома	1,3%
Чистене или гладене	1,7%
Помощ за зависим или възрастен човек	1,8%
Административна помощ	2,0%
Пътнически транспорт	4,9%
Частни уроци	5,2%
Купуване на земеделска продукция, храна	7,9%
Купуване на други стоки или услуги	8,5%
Ремонтни услуги	9,5%
Здравни услуги	9,8%
Домашни поправки или ремонти	11,8%
Фризьорски или разкрасителни процедури	14,2%
Не	18,7%
ОБЩО	100,0%

Източник: Собствени изчисления

Както се установява, има и други дейности, при които респондентите имат съмнения, че приходите от продажбата на стоки или услуги не се декларира. Общото между тях е, че продължителността на услугата за даден клиент е за кратък период от време, след което клиентът плаща за стока/услугата и взаимоотношенията с клиента се прекратяват. Стойността на услугата обикновено е малка и липсва издаване на някакви документи и гаранции. Едно интервюирано лице е посочвало участия средно взето в две сделки с вероятно недекларирани стоки/услуги.

„Скритата икономика“ в заетостта при наеман труд

По-голяма част от интервюираните смятат, че опасността лицата и фирмите, работещи без да декларират своите доходи, да бъдат разкрити от данъчните власти, е с нисък риск. Общият им процент е 59,7%, от които 35,2% виждат малка, а 24,5% много малка опасност за разкриване. Други 30,3% смятат, че тази опасност е с висок риск, от които 18,9% виждат голяма, а 11,4% много голяма опасност от разкриване. 10% от респондентите не могат да преценят риска, което може да означава липса на информация за последствията от недеklarиране.

Източник: Собствени изчисления

Фигура 2: Оценка за опасността от разкриване на недеklarирани доходи на лица и фирми

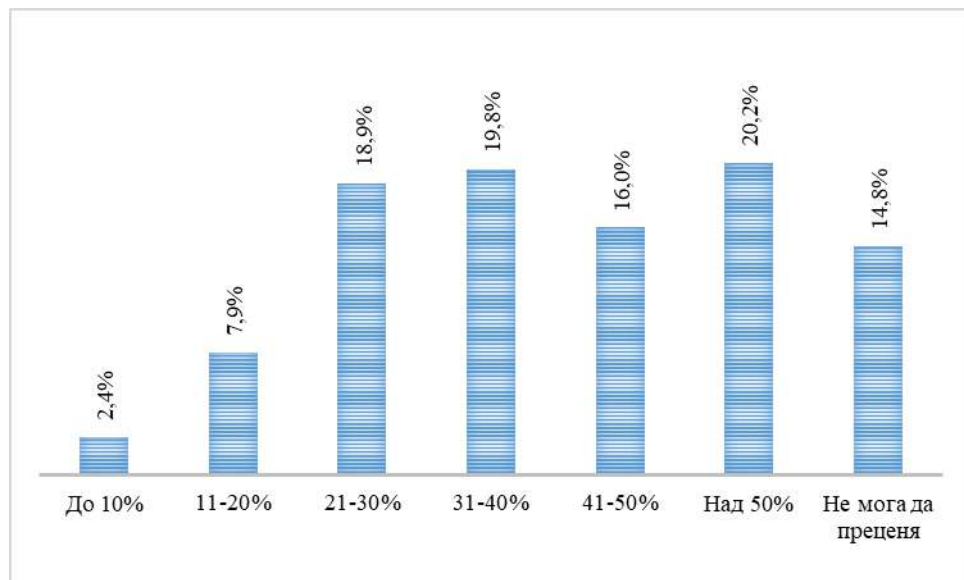
След като оценката за опасността от разкриване на недеklarирани доходи не е висока, повече от половината от лицата (57,5%) биха приели плащане, за което знаят, че няма да бъде декларирано пред данъчните власти. От тях 15,9% биха го направили без значение от размера на сумата, вероятно поради липса на страх от контрол. Останалите лица биха го направили само при малък размер на сумата, което пък е свързано с вярването, че малките суми е по-малко вероятно да бъдат засечени, и че санкциите за тях са незначителни. Не малък процент са категорично против недеklarиране на доходи (42,5%). Това може да се дължи на етични убеждения, страх от законови последствия и др.

Източник: Собствени изчисления

Фигура 3: Склонност за приемане на недекларирано плащане

Данните разкриват интересна и тревожна картина относно мащаба на укриването на доходи сред работещите. Разпределението на отговорите предоставя ясна представа за степента на това явление и възприятията на обществото. Много малък дял от респондентите (2,4%) вярват, че само незначителен процент от работещите (до 10%) укриват доходи. Повече интервюирани (7,9%) смятат, че укриването е по-голямо (между 11% и 20%). Около 40% от лицата смятат, че укриването е в размер между 21% и 40%, от които 1/5 смятат, че то е между 21% и 30% и също толкова смятат, че укриването е между 31% и 40%. Малко по-малко лица (36,2%) смятат, че укриването е в размер над 40%, като 20,2% от всички респонденти мислят, че укриването е в особено големи размери, а именно над 50%. Данните подчертават сериозността на проблема с укриването на доходи в България.

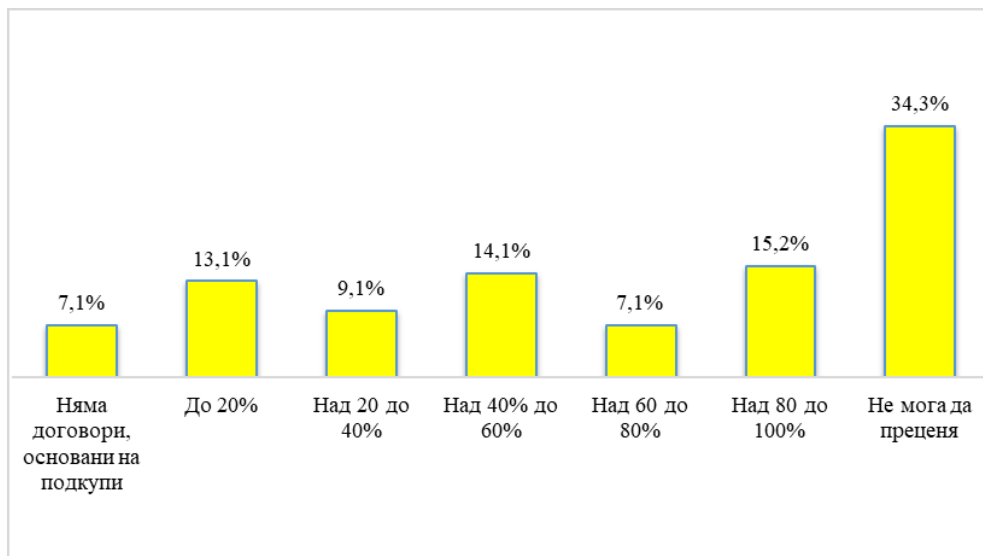

Източник: Собствени изчисления

Фигура 4: Укриване на доходи сред работещите

„Скритата икономика“ в заетостта при самонаети/собствен бизнес

Данните показват разнообразие от мнения относно корупцията при обществените и държавните поръчки. Само 7,1% от самонаетите и лицата със собствен бизнес смятат, че в техния бранш липсват договори от държавни/общински поръчки, основани на подкупи. Най-голям процент от тези лица отговарят, че не могат да преценят (34,3%), дали това е така. Това може да се дължи както на липса на информация, така и на страх от отговаряне на подобен въпрос. Останалите 58,6% смятат, че в една или друга степен корупция съществува, като най-голям процент (15,2%) мислят, че тя е в порядъка между 80% и 100%. 7,1% предполагат, че диапазона на корупция е в рамките на над 60% до 80%. Това означава, че 1/5 от самонаетите или работещи собствен бизнес смятат, че значителна част от държавните/общинските поръчки се основават на подкупи. По-малък процент на корупция посочват 14,1% – над 40% до 60% и 9,1% – над 20% до 40%.

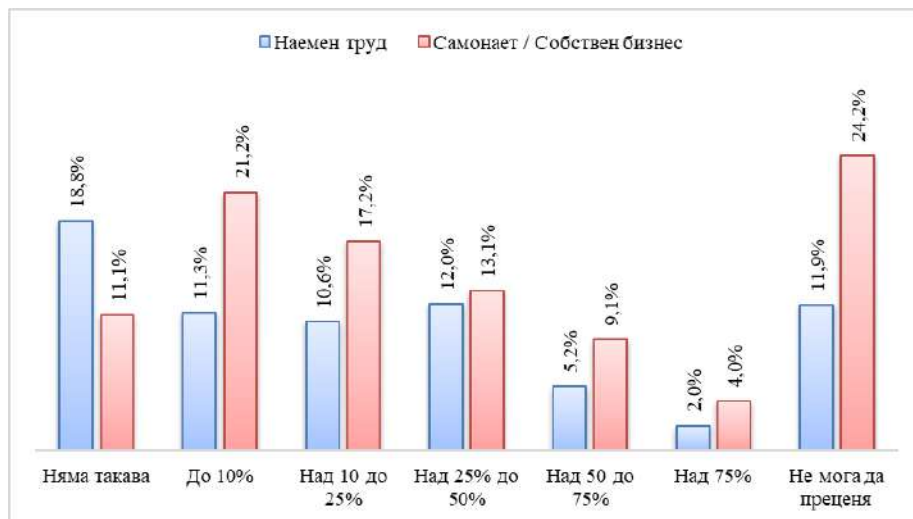

Източник: Собствени изчисления

Фигура 5: Част от държавните/общинските поръчки основани на подкупи

Сравнение между „скритата икономика“ в заетост при наеман труд и самонаетите лица или лицата със собствен бизнес

При сравнение между дела на „скритата икономика“ в наемния труд и в самонаетите/собствен бизнес, приблизително 1/10 от самонаетите/собствен бизнес лица смятат, че няма такава в техния бранш/отрасъл (11,1%). При наемния труд този дял е почти двойно по-голям 2/10 (18,8%). Това очертава и по-нататъшната тенденция самонаетите/собствения бизнес лица да посочват по-високи проценти на скрита икономика. До 10% скрита икономика са посочили 21,2% от самонаетите/собствен бизнес. Същият процент скрита икономика от самонаетите е посочен от 11,3%. „Скрита икономика“ в размер над 10% до 25% са посочили 10% от наемните работници и 17,2% от самонаетите/собствен бизнес лица. При размер на „скрита икономика“ над 25% до 50%, процентът посочили този диапазон е почти еднакъв, но при диапазон над 50% до 70% и диапазон над 75%, процентните пунктове на посочилите такъв размер е двойно по-висок при самонаетите/собствен бизнес лица.

Източник: Собствени изчисления

Фигура 6: Дял от „скритата икономика“ при работещите наемен труд и при самонаетите/собствен бизнес лица

Възможности за ограничаване на „скритата икономика“

Данните показват, че скритата икономика е резултат от комбинация от социални, законодателни и институционални фактори. От разгледаните основни причини се обособяват 5 с относителен дял над 10%. Първата такава е стремежът към бързо забогатяване (10,2%). Културната нагласа и икономическите условия стимулират индивидуалния стремеж към бърза печалба, което често е за сметка на законовите изисквания. Втората е недоброто законодателство (10,4%). Непълните или непрозрачни закони насърчават избягването на данъци, регулации и др. Третата причина е неефективният данъчен контрол (11,3%). Недостатъчният или неравномерен данъчен контрол затруднява проследяването на финансовите потоци. Четвъртата причина е ненаказуемостта на незаконните действия (11,5%). Липсата на ефективни санкции срещу нарушителите създава усещане за безнаказаност. Последната причина е корупцията (21,3%). Това е най-често споменаваният фактор, който насърчава недекларирани доходи и незаконни дейности. Скритата икономика е мултифакторен проблем, чието решаване изисква комбинирани усилия от страна на правителството, бизнеса и обществото. Справянето с основните причини, като корупцията и слабия контрол, е ключова стъпка към по-голяма прозрачност и икономическа стабилност.

Таблица 5: Причини за съществуване на „скритата икономика“

Стоки/Услуги	Процент
Друго	0,6%
Занижен граничен и митнически контрол	1,2%
Особеностите на българската предприемаческа/бизнес култура	3,8%
Сложните и бавни административни процедури	4,3%
Наличието на мафия (сравняване на държавата с престъпни групи)	7,5%
Неефективната съдебна система	8,4%
Високото данъчно бреме	9,4%
Стремешът към бързо забогатяване	10,2%
Недоброт законодателство	10,4%
Неефективният данъчен контрол	11,3%
Ненаказуемостта на незаконните действия	11,5%
Корупцията	21,3%
ОБЩО	100,0%

Източник: Собствени изчисления

Наред с причините за съществуване на „скритата икономика“ се открояват и следните мерки за борба с нея. Водещата мярка, която хората смятат за най-важна е намаляване на корупцията (14,1%). По този начин може директно да се влияе върху скритата икономика, като се премахват неравните условия за конкуренция и се улеснява ефективното прилагане на законите. Следващата по посочваемост мярка е повишаване на ефективността на съдебната система (11,2%). Тя е ключова за борбата със скритата икономика, защото може да осигури справедливост и санкциониране на нарушенията. На трето място е мярката за засилване на данъчния контрол. Това ще намали възможностите за укриване на данъци и ще повиши събираемостта на данъците.

Таблица 6: Мерки за ограничаване на „скритата икономика“

Стоки/Услуги	Процент
Друго	0,3%
Да се облекчат условията за получаване на кредит	1,0%
Да се засили граничния контрол	2,1%
Да се намалят акцизите	2,9%
Да се намали личния подоходен данък	5,1%
Да се намали данъка върху печалбата	5,7%
Да се подобри качеството на административните процедури	5,8%
Да се намалят социалните осигуровки	6,0%
Да се ограничат действията на мафията	7,7%
Да се намали ДДС	8,2%
Да се приемат по-строги закони	9,3%
Да се въведат по-ефективни стимули за бизнеса	9,7%
Да се засили данъчния контрол	11,0%
Да се повиши ефективността на съдебната система	11,2%
Да се намали корупцията	14,1%
ОБЩО	100,0%

Източник: Собствени изчисления

Заклучение

Представените резултати от проведеното проучване показват, че според интервюираните лица, най-голям е дялът на „скритата икономика“ в „строителството“, „ресторантьорство и обществено хранене“ и „туризъм и хотелиерство“. Трите бранша споделят редица общи фактори, които насърчават „скритата икономика“, като липсата на адекватни регулации, сезонния характер на работата, отсъствието на трудови договори, изплащането на средства „на ръка“ и др. Почти три четвърти от „скритата икономика“ се разпространява в сектори, извършващи дейности в сферата на услугите.

Имайки предвид социално-икономическият профил на респондентите се установява, че с увеличаване на дохода очаквано се понижават затрудненията на лицата при плащане на сметки и други основни разходи през последните 12 месеца. Въпреки това, дори сред представителите на най-високите

подоходни групи има наличие на такива случаи, което би могло да се обясни с по-ниска финансова култура. А над половината от лицата упражняващи наемен труд биха приели плащане, за което знаят, че няма да бъде декларирано. Този резултат се получава в унисон с факта, че повече от половината от същите лица оценяват с нисък риск опасността, работещите без да декларират своите доходи да бъдат разкрити от данъчните власти. Затова и около една пета от респондентите считат, че над половината от заетите с наемен труд в България укриват доходи, което е доста висок дял както за лицата, така и за дела на недеклаираните доходи.

Немалък дял от самонаетите лица и лицата със собствен бизнес (36%) допускат, че над 40% от държавните и общинските поръчки са основани на подкупи. При сравнение между дела на „скритата икономика“, оценен от представителите на наемния труд и на самонаетите /или със собствен бизнес/, по-високи нива се отчитат при самонаетите. Още повече, оценката за размера на „скрита икономика“ тук има дял над 50%, която е двойно по-висока от оценката, получена по мнения на лицата с наемен труд.

Най-важните три причини за съществуване на „скритата икономика“ се оказват корупцията, ненаказуемостта на незаконните действия и неефективността на данъчния контрол. Съответно, най-важните три мерки, които могат да се предприемат за нейното ограничаване, са политики за ограничаване на корупцията, повишаване ефективността на съдебната система и засилване на данъчния контрол. Изследването недвусмислено показва, че комбинацията от по-строг данъчен контрол, ефективна съдебна система и борба с корупцията е основополагаща за ограничаването на скритата икономика. Успешното прилагане на тези мерки обаче изисква високо ефективна координация между различните институции, както и активно включване на гражданите.

Скритата икономика е многопластов феномен с много измерения, противодействието на който изисква общи усилия от страна на правителството, бизнеса и обществото. Справянето с основните икономически, институционални и културни фактори е ключова стъпка към по-голяма прозрачност и икономическа стабилност.

Финансова подкрепа за научното изследване

Публикацията съдържа резултати от изследване, финансирано със средства от фонд НИД на УНСС, договор № НИД НИ-29/2023.

Използвана литература

- Богданов, Б. (2018). Пет основни статистически измерения за социално-икономическото развитие на България преди и след влизането в Европейския съюз, Статистика, бр. 4, с. 14. (Bogdanov, B., 2018, Pet osnovni statisticheski izmerenia za sotsialno-ikonomicheskoto razvitie na Bulgaria predi i sled vlizaneto v Evropeyskia sayuz, Statistika, br. 4, s.. 14)
- Ганчева, А. и колектив. (2004). Скрытата икономика в България, София: Център за изследване на демокрацията. (Gancheva, A. i kolektiv, 2004, Skritata iekonomika v Bulgaria, Sofia: Tsentar za izsledvane na demokratsiyata).
- Георгиева, Л. (2024). Възприятия за проявленията на сивата икономика в България, Гърция, Румъния и Хърватия според анкетно проучване на Евробарометър, Икономически и социални алтернативи, бр. 30 (2), с. 30-48. (Georgieva, L., 2024, Vazpriyatia za proyavleniyata na sivata iekonomika v Bulgaria, Gartsia, Rumania i Harvatia spored anketno prouchvane na Evrobarometar, Ikonomicheski i sotsialni alternativi, br. 30 (2), s. 30-48)
- Гоев, В. & Бошнаков, В. (2003). Оценка на размера на скрытата икономика в България, Център за изследване на демокрацията, София. (Goev, V. & Boshnakov, V., 2003, Otsenka na razmera na skritata iekonomika v Bulgaria, Tsentar za izsledvane na demokratsiyata, Sofia).
- Димитрова, В. (2024). Скрытата икономика в България, оценена чрез MIMIC подхода, Икономически и социални алтернативи, бр. 30 (4), с. 36-50. (Dimitrova, V., 2024, Skritata iekonomika v Bulgaria, otsenena chrez MIMC podhoda, Ikonomicheski i sotsialni alternativi, 30 (4), s. 36-50).
- Захариев, А. (2012). Измерване на икономиката „в сянка“ и инструменти за борба с нея, Свищов: Управление на дълга, Библиотека „Образование и наука, кн. 18, АИ „Ценов“. (Zahariev, A., 2012, Izmervane na iekonomikata v syanka i instrumenti za borba s neya, Svishtov: Upravlenie na dalga, Biblioteka „Obrazovanie i nauka“, kn. 18, AI „Tsenov“.)
- Калистратов, Н. (2024). Икономиката в сянка и укриването на данъци – поведенчески нагласи и мерки за борба, Народно стопански архив, с. 72-88. (Kalistarov, N., 2024, Ikonomika v sianka i ukrivane na danatsi – povedencheski naglasi i merki za borba, Narodnostopanski arhiv, s. 72-88).
- Маринов, А. (2009). Измерване на сивата икономика в България за периода 2000 – 2005 година, Управление и устойчиво развитие, 24 (3-4), с. 372-378. (Marinov, A., 2009, Izmervane na sivata iekonomika v Bulgaria za perioda 2000 – 2005 godina, Upravlenie i ustoychivo razvitie, 24 (3-4), s. 372-378).
- Найденев, А. & Карпузова, М. (2024). Сенчестият сектор на българската икономика: оценки и възприятия на бизнеса, Икономически и социални алтернативи, бр. 30 (4), с. 5-19. (Naydenov, A. & Karpuzova, M., 2024,

- Senchestiat sektor na bulgarskata iekonomika: otsenki i vuzpriatia na biznesa, Ikonomicheski i sotsialni alternativi, 30 (4), s. 5-19.)
- НСИ. (2024). Агрегирана номенклатура на икономическите дейности на ниво А3, (НСИ, 2024, Agregirana nomenklatura na ikonomicheskite deynosti na nivo A3), available at: <https://www.nsi.bg/bg/content/7/basic-page/агрегирани-номенклатури>
- Ченгелова, Е. (2014). „Икономиката в сянка“ в представите на българското общество, Икономически и социални алтернативи, бр. 2, с. 5-22. (Chengelova, E., 2014, „Ikonomikata v syanka“ v predstavite na balgarskoto obshtestvo, Ikonomicheski i sotsialni alternativi, Issue 2, s. 5-22).
- Ченгелова, Е. (2015). Намалява ли относителният дял на „икономиката в сянка“ в България: оценки на наемния труд, Икономически и социални алтернативи, бр. 3, с. 26-39. (Chengelova, E., 2015, Namalyava li otnositelniyat dyal na „ikonmikata v syanka“ v Bulgaria: otsenki na naemniya trud, Ikonomicheski i sotsialni alternativi, Issue 3, s. 26-39).
- Ченгелова, Е. (2023). Включеност в „икономиката в сянка“: имажинерна психологическа готовност и реално участие, Икономически и социални алтернативи, бр. 29 (4), с. 124-142. (Chengelova, E., 2023, Vkllyuchenost v „ikonmikata v syanka“: imajinerna psihologicheskа gotovnost i realno uchastie, Ikonomicheski i sotsialni alternativi, 29 (4), s. 124-142).
- Eilat, Y. & Zinnes, C. (2000). The Evolution of the Shadow Economy in Transition Countries: Consequences for Economic Growth and Donor Assistance, CAER II Discussion Paper No. 83, Cambridge: Harvard Institute for International Development.

THE HIDDEN ECONOMY IN BULGARIA: OPINIONS AND ASSESSMENT OF BULGARIAN CITIZENS

Assist. Prof. Iva Raycheva, PhD
Department of Statistics and Econometrics
Faculty of Applied Informatics and Statistics
University National and World Economy
e-mail: iva_raycheva@unwe.bg

Assoc. Prof. Vasil Bozev, PhD
Department of Statistics and Econometrics
Faculty of Applied Informatics and Statistics
University National and World Economy
e-mail: v_bozev@unwe.bg

Abstract

The aim of the study is to provide the results of a current study of the „hidden economy“ in Bulgaria. It was carried out in October 2024 as a representative online interview among 1000 people aged 20-65 living in the country. The main results show that the share of the hidden economy among the self-employed and those with their own business is higher than that among hired labor. More than half of the hired laborers would accept a payment that they know will not be declared. Slightly over 1/3 of the self-employed and those with their own business think that over 40% of municipal orders are based on bribes. The share of the “hidden economy” is highest in construction, catering and tourism. The most important reasons for the existence of the “hidden economy” are corruption, impunity for illegal actions and ineffective tax control.

Keywords: hidden economy, corruption, tax evasion, income undeclaration, public procurement

JEL: O17, E26, H26